

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Теоретична психологія

ОНТОЛОГІЯ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПЕРЕЖИВАТИ

Мирослав САВЧИН

УДК 159.928 : 942

Myroslav Savchyn

ONTOLOGY AND PHENOMENOLOGY OF PERSONAL'S ABILITY TO WORRY ABOUT

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука, забуваючи про свої витоки, призначення і завдання, гіпертрофує об'єктивні характеристики внутрішнього світу людини, перетворює його в об'єкт. Щодо зовнішнього світу, то, на думку Е. Гуссерля, настав час повернути об'єктивний світ у вихідне положення, перевернути світ з голови на ноги, розглядати об'єктивну реальність як життєвий світ людини, який не протилежний її внутрішньому засвіту, а, навпаки, становить разом з нею єдиний горизонт як інтерсуб'єктивної умови існування зовнішнього і внутрішнього складника буття. Людина сприймає свою тілесність та її психофізику, світ і себе у ньому не тільки розумом – раціонально, логічно, а й серцем, переживаючи емоційно. Це зумовлено тим, що незалежно від неї у світі існують речі, предмети, люди, причому деякі з них для неї значущі, інші – незначущі, ще інші – амбівалентні, деякі – нешкідливі, інші – навіть ворожі. Але вони – суть предмети потреб особистості, і тому вона залежна від них, тобто переживає задоволення чи незадоволення, радіє чи страждає, стає активною чи реактивною, або ж залишається пасивною.

Оскільки предмети потреб і прагнень людини існують поза нею, але одночасно їй потрібні, важливі для прояву й утвердження її суті, то вона намагається оволодіти ними. Це

зумовлює емоційно забарвлене сприйняття нею себе, світу і себе у світі, що так чи інакше оприявнюване у свідомості, самосвідомості, несвідомому та надсвідомому. Суперечливість цього сприйняття зумовлена проблематичністю утілення людиною своїх актуальних мотивів і задоволення потреб, реалізації цілей, особистих завдань і смислів. Одночасно вона буденно практикує у світі людей, а це породжує ще більш важливі емоції та почуття. Окрім того, людина живе у сфері цінностей, у тому числі духовних – віри, любові, добра, свободи, відповідальності. Остання обставина детермінує фундаментальні духовні переживання.

Отже, внутрішній світ особистості, її особистісне Я зосереджене в її переживаннях, яке слушно розглядається як одна з базових категорій психології [27]. О.Г. Асмолов указує на значення, в яких психологи використовують термін “переживання”. Зокрема, це “будь-яке емоційне забарвлення явищ дійсності, що безпосередньо присутнє у свідомості (й несвідомості та надсвідомості – М.С.) суб'єкта і постає для нього як подія його власного індивідуального життя” [4, с. 210]. Почасти переживання трактується як прагнення, бажання чи хотіння, котрі відображають у внутрішньому світі особи динаміку боротьби мотивів, вибір або відкидання цілей, до яких вона прагне.

Виклад основного матеріалу. Вже В. Дільтей, на відміну від З. Фрейда, чи навіть на протигагу йому, виходив з того, що психологічні глибини особистості розкриваються не в найнижчих, примітивних потягах, а у найвищих її об'єктивованих проявах” [3, с. 162]. Він зазначає, що душевне життя людини має певну внутрішню структуру, “архітектоніку”, в якій зв'язок між прагненнями, пристрастями, стражданнями і всією її долею підтримується та опосередковується початковими (безпосередніми) пережиттями, котрі охоплюють не тільки усвідомлену сферу, а й виходять за межі “чистої свідомості”, включаючи стосунки людини з її культурно-історичним оточенням та духовною сферою соціуму.

В. Дільтей виділяє такі ознаки переживання, зокрема: 1) воно існує лише в теперішньому, навіть якщо має пряме відношення до минулого; 2) це якісне буття – реальність, що не може бути однозначно визначена; 3) створює структурний взаємозв'язок людини із життям і пов'язане з ним у цілепокладанні та осмисленні; 4) у ньому виникає єдність, окремі аспекти якої пов'язані загальним значенням та особистою значущістю [19]. Ф.В. Бассін розглядав “значущі переживання” як важливий предмет психології [5], а Л.С. Виготський узагалі вважав переживання фундаментальною одиницею психологічного аналізу [13]. С.Л. Рубінштейн, прослідковуючи зв'язок пережиття з конфліктними ситуаціями, які неминуче присутні у всій історії індивіда, зосереджував увагу на обов'язковості включення в контекст дослідження переживання ідеї єдності афекту й інтелекту. На його думку, переживання – це “перш за все психічний факт як частина власного життя індивіда у плоті і крові його” [29, с. 11].

За О.М. Леонтьєвим, переживання діють як внутрішні сигнали, через які усвідомлюються особистісні смисли актуальних подій. Ф. Крюгер підкреслював, що пережиття завжди цілісне і за ним фундаються особливі ціннісні спрямованості, “структури”. За Х.-Г. Гадамером, переживання – найнадійніший показник особливостей життя індивіда. “Буттєвий етап переживання полягає саме в тому, що воно описується через властивість внутрішнього світу людини, яке ніколи не завершується” [16, с. 111].

Душа, на думку С.Л. Франка, – це безпосередня цілісність душевного життя, “наше власне існування, яке ми щомиті переживаємо”

[33, с. 434]. Для нього переживати “відповідає простому “бути” у сенсі безпосереднього внутрішнього буття. Але так само, як буття взагалі охоплює все суще, є основою всього сущого, так само й внутрішнього буття, буття в собі і для себе, з яким ми маємо справу в душевному житті, є потенційно всім, а не окремим” [Там само, с. 103]. Цей відомий мислитель і психотерапевт виділяє з потоку пережиття як із стихії душевного життя “чисте переживання”, котре іманентно пов'язане з живим знанням і є внутрішнім буттям суб'єкта.

У психоаналізі (З. Фрейд і його школа) переживання пов'язуються з психічною травмою, яка лише через її усвідомлення особою може бути подолана. Зазначається, що суттєвою характеристикою травматичного переживання є здатність швидко викликати сильне збудження, з яким індивід не може впоратися і через яке виникає енергетичний дисбаланс у психіці. З. Фрейд вважав, що “ранні психічні пережиття (дитини – М.С.) оживають знову і знову, але вже не у вигляді спогадів (дорослого – М.С.), а як актуальне ставлення до особистості лікаря” [36]. Він стверджує, що психоаналітична робота виявляє забуті переживання і виносить їх на поверхню свідомості. У класичному психоаналізі через *категорію переживання* пояснюється, скажімо, зміст сновидінь. “Головною характерною рисою сновидіння є те, що воно збуджується бажанням, виконання якого стає змістом сновидіння, котре не просто виражає думку, а діє як галюцинаторне переживання під час виконання бажання” [35]. Звідси походить феномен амбівалентності переживань.

В індивідуальній психології А. Адлера аналізується переживання особистістю комплексу неповноцінності, що пов'язується із хвилюваннями життєвого плану, стилю життя та фіктивного фіналізму, які й зумовлюють позитивне чи негативне забарвлення переживань. “Пережиття дитиною факту неповноцінності органу відрізняється від сприйняття цього факту зовнішнім спостерігачем, оскільки дитина переживає цей факт, будучи зміненою своєю ж схемою аперцепції” [2]. К.-Г. Юнг розглядає переживання як нередуковані феномени душевного життя, які мають самостійну цінність, яким притаманна неподільна єдність почуття і розуміння [40]. Введене ним поняття *архетипу* трактується як “комплекс переживань, які входять у наше особистісне життя та впливають на нього як доля”. У більшості

людей тією чи іншою мірою властиве глибоке пережиття самоті, принаймні один раз у житті” [38]. Це пов’язане з реалізацією смислу життя, з найвищими життєвими цінностями, з піковим переживанням, як сказав би А. Маслоу [25]. К.-Г. Юнг розуміє переживання як кількарівневу структуру, тому що вони є свідомі, несвідомі, релігійні та ін. Він запропонував найбільш комплексне розуміння переживань, яке найближче виходить до нас із-за зависи, що приховує загадковість, мінливість та непередбачуваність цього психодуховного стану як для особистості, так і для дослідника.

Переживання – це зосередження та розширення поля психічної активності людини як у відносно вузькому, так і розлогому аспекті дійсності, але лише завжди в одному вимірі розширення. У переживанні закладений смисл, котрий, за Е. Гуссерлем, виконує функцію предметного змісту (“ядра”), навколо якого воно синтезується [18]. Навіть саму свідомість особистості він визначає як переживання життєвого світу, яка тоді є принципово відкритою, нетематичною, допредметною, герменевтичною. Переживання – це актуалізація і перетворення внутрішньої події, відчуття предметів зовнішнього світу у живий стан органічного сприйняття, живуще ставлення. Воно репрезентує свідомості те, що відбувається в навколишньому світі, біологічному тілі, “усередині” самої особистості чи у її духовній сфері. В онтологічному плані переживання постає не лише як цілісний акт, а й як процес, форма існування якого містить розвиток ставлення людини до самої себе й указує на становлення її стосунків із світом. За певних умов у цьому процесі актуалізуються духовні основи особистісного буття. Тоді переживання стає вершинним, що дозволяє людині відкрити сенс життя, ситуації, події, який знову і знову нею переживається. Це виводить особистість на новий щабель буттєвості – повноти екзистенційного повсякдення.

Якщо Е. Гуссерль і В. Дільтей розглядали переживання виключно як внутрішній феномен, що відірваний від реального соціального життя, то сучасні дослідники вказують на “зв’язок між переживанням і поведінкою як на “камінь, що був відкинутий будівельниками (психологами – М.С.) на свою біду. Без нього розпадається вся побудова нашої теорії і практики” [22, с. 25]. Переживання – це духовно-екзистенційний акт, пов’язаний з виходом людини за межі самої себе, коли ста-

ється її “друге народження”; водночас це ще й активність суб’єкта, “акт одкровення”, під час якого особа усвідомлює себе і світ, у якому існує. Як феномен існування людини воно виражається як “буття-у-світі присутності” (М.Г. Хайдеггер), яке з його фактичністю розкололося на певні способи “буття-в”. Саме у переживанні здійснюється життя людини, яке, за К. Ясперсом, є “здійснення можливостей, що досягається завдяки творчості та адаптації, боротьбі і смиренності, компромісам і повторним зусиллям, спрямованим на інтеграцію. При цьому крайності – збереження за собою свого простору і відкриття його іншим – поєднуються в ціле, не розпадаючись на взаємовиключні опозиції” [43, с. 398].

Ф.В. Бассін [5] розглядає переживання як активність, яка змінює і трансформує свідомість людини, є смисловим емоційним способом психічного відображення. Переживання також – це особлива діяльність, окрема робота з перебудови психічного світу, спрямована на встановлення смислової відповідності між свідомістю (внутрішнім світом – М.С.) і буттям, загальна мета якої зводиться до підвищення осмисленості життя” [11, с. 30]. Воно виникає в критичних ситуаціях неможливості реалізації суб’єктом головних мотивів і планів життя, руйнації його ідеалів та цінностей. Результатом такої діяльності є перетворення психічної реальності – внутрішнього світу людини. Завдяки здатності до переживань їй удається пережити важкі події і стани, оволодіти критичною ситуацією, відновити втрачену душевну рівновагу [11].

Переживання як особлива діяльність чи як специфічна робота особистості реалізується зовнішніми та внутрішніми діями, у результаті перебудовується її життєвий світ. Воно спрямоване на встановлення смислової відповідності між свідомістю та буттям, загальною метою якого є більш осмислене життя [3]; стимулює інтелектуальний неспокій і попереджує душевну інертність. Тільки таке розуміння переживань, на думку В.К. Вілюнаса, допоможе позбутись усе ще існуючого забобону про епіфеноменальність емоцій. Переживання – самотутня діяльність, самотійний процес, котрий співвідносить суб’єкта зі світом, вирішує його реальні життєві проблеми [Там само]. Хвилювання і пристрасті утворюють чи найважливіший психодуховний зміст буттєвості особистості, тому їх відсутність призводить до знецінення земного життя. Отож переживання

– первинний, душевно-духовний факт її проживання і пережиття, специфічний прояв її індивідуального світу.

В онтологічному плані особистість відчуває як вплив на себе оточення, так і наслідки своїх власних дій і вчинків, що змінюють її стосунки із довкіллям. Будь-які зміни, що відбуваються в ідеальному умістовленні свідомості (внутрішнього світу) особистості, зумовлюють емоційні переживання, змінюючи їх психодуховне наповнення та інтенсивність. Вона переживає те, що з нею відбувається, і через це пережиття виявляє своє ставлення до того, що її оточує, що вона робить і що відчуває. У переживаннях знаходить відображення оцінка особою життєво важливих явищ, спонукань до вчинкової дії, передбачення її наслідків. Так, ми радіємо, уявляючи зустріч із доброю людиною чи прекрасним у світі, водночас нас огортає смуток від згадки про розлуку з близькими, рідними. Людині властиві сильні та непересічні переживання, які стали знаковими подіями внутрішнього життя та пов'язані з інтимною, зокрема духовною, сферою її особистісного буття. Ці переживання стосуються пошуку і знаходження сенсу життя, сприятливих подій (Благодаті Божої, творення любові, добра і свободи та відповідальності, самовираження й самореалізації внутрішнього світу, досягнення успіху та вдачі), конфліктних і суперечливих ситуацій, у які потрапляє особа. З цієї причини переживання є фундаментальним індикатором етапів життєвого шляху людини.

Як цілісні феномени у структурі психіки та особистості переживання завжди реальні, бо у них особистість представлена цілісно – у духовних, моральних, психічних, соціальних та фізичних вимірах. Вони також завжди глибоко суб'єктивні та інтимні. Переживаючи, особа певною мірою пасивна, страждаюча та одночасно активна, експериментуюча. Це не просто пережиття безпосередньої даності психічних змістів у внутрішньому світі, а й заглиблення в нього та одночасно вихід за межі свого Я у потенційні ситуації та часові перспективи до недалекого чи більш віддаленого майбутнього, включно аж до вічного.

Переживання, як зазначає Ф. Василюк [11], характеризуються психозмістовими і формально-структурними вимірами. До перших належать такі опозиції, як “свідоме – несвідоме”, “інтрапсихічне – інтерпсихічне”, до другого – “віддалення – наближення”, “розширення – звуження”, “розмикання – зами-

кання” тощо. Ступінь усвідомленості переживань може бути різним, що залежить від повноти й особливостей ставлення особи, яке переживається нею емоційно. Усвідомити емоції – значить не лише відчути екзистенцію переживання, а й співвіднести його з тим предметом, обставинами, світом власної особистості, духовною реальністю (внутрішньою особою), які його викликають і на які це переживання спрямоване. Неусвідомлені та неосмислені емоції й почуття вказують на відсутність їх співвіднесення або на неадекватне співвіднесення з об'єктивним і суб'єктивним аспектами чи вимірами буття, з духовною субстанцією Всесвіту.

У переживаннях реалізується сукупність психічних функцій, зокрема емоційні процеси, процеси сприйняття, мислення, уваги, рефлексії та ін. Але щоразу одна з них відіграє вирішальну роль, беручи основну частину “роботи” переживання із здолання проблемної ситуації. У переживанні поєднані афект та інтелект, переживання і знання як два полюси, що організовані у свідомості людини у єдності та взаємопроникненні. У цьому разі мовиться про переживання, які залежать від знання, і про знання, що залежать від переживання. Більше того, переживання – це динамічна, рушійна внутрішня сила поведінки та внутрішніх змін особистості. Зовнішні дії реалізують хвилювання не прямо, а через досягнення нею конкретних предметних результатів. Навпаки, внутрішні дії, котрі це хвилювання реалізують, призводять до зміни суб'єкта, його внутрішнього світу, насамперед свідомості і самосвідомості. На рівні духовного Я переживання представлені у оформленні пережиття наявності духу та його дії, щонайперше екзистенціалів віри, любові, добра, свободи та відповідальності, а також станів самотрансцендентності. На рівні морального Я вони стосуються переживання обов'язку, відповідальності, моральних позицій, ставлення, ідеалу, самооцінки. На рівні соціального Я людина переживає свої стосунки, взаємодію з іншими людьми, статуси, ролі, владу, успіхи тощо. На рівні індивідуального Я особистість переживає цілісність (нецілісності, конфліктність), ідентичність Я, тиск усвідомлених потреб у щасті, самоствердженні, самовираженні та самореалізації, в пізнанні, спілкуванні, в безпеці, задоволеннях та ін.

Загалом переживання – це форма вияву нашого ставлення до світу, до об'єкта, ситуації,

іншої людини, самих себе, форма емоційно-чуттєвої даності особистого ставлення до того, що нас оточує та до модусів внутрішнього світу і суспільного життя. Так, неприємна подія вже минула, але нас переповнює страх, коли згадуємо про неї, або нападає смуток, якщо згадуємо про розлуку. В пережитті втілені духовне, моральне, об'єктивне і суб'єктивне начала. Вихідний рівень охоплює безпосередньо перенесені суб'єктом психічні стани, що дані йому як іншому. Зміст його переживань становлять ставлення до світу, до себе у світі та у собі. В них відображається психодуховний стан особи, зумовлений стосунками з навколишнім світом. Ситуація, яка викликала задоволення чи незадоволення, постає в наших хвилюваннях ідеально, у формі певного психічного образу.

Існують особливі життєві ситуації, які спричиняють переживання суб'єкта, зокрема ситуації пов'язані станами віри, любові, свободи, екзистенції, відчуття особистого щастя. Пережиття зумовлюють позитивні, сприятливі й критичні обставини повсякдення. Прикладами перших є неочікувано наплинута духовна благодать, велика вдача чи успіх, стан щастя, свободи, любові, мудрості. Суть таких ситуацій – прихід неочікуваної можливості, котра значно перевершує наші життєві домагання та очікування, подає приклад приємно легшого здолання проблеми, принаймні без надзусиль і стресів. На жаль, у житті кожного поруч існують особливі – критичні, проблемні – життєві ситуації, які потенційно можуть бути розв'язаними за актуалізації повного спектру переживань. Критична ситуація визначається характером стану “неможливості”, у який потрапила життєдіяльність суб'єкта. Це, зокрема, критичні ситуації, які характеризуються різними за модусем неможливостями – жити по-старому, реалізувати внутрішні ресурси власного життя, повернути втрачене – рідну людину, кохання, щасливий збіг обставин тощо. “Неможливість” визначається життєвою нагальністю, яка паралізована нездатністю людини з допомогою притаманних їй типів активності справитися з наявними проблемами (зовнішніми і внутрішніми умовами життєдіяння) [11].

Будь-яка вимога оточення може зумовити критичну ситуацію в людини тоді, коли та нездатна впоратися з вимогами ситуації за одночасної сильної актуальності внутрішньої потреби – невідкладністю її задоволення. Тоді перед особою постає “завдання на сенс” як

завдання творення, пошуку, знаходження джерел нового сенсу. В цьому плані переживання – продуктивний процес, особлива робота особистості, діяльність як самостійний процес витрати зусиль, що єднає людину зі світом і вирішує її життєві проблеми.

У психології аналізуються типи критичних життєвих ситуацій, зокрема стрес, фрустрація, конфлікт, криза. Так, стрес – це нездоланний вимір буття, налаштований на “тут і тепер” задоволення чи на обов'язковість розв'язання проблеми. У цій ситуації головною характеристикою умов є труднощі, а внутрішньою – втамування потреби власного існування, тобто реалізація мотиву. Серцевинна ознака ситуації фрустрації – наявність в особистості сильної вмотивованості на досягнення мети й відтак на реалізацію смислу та здолання часових, соціальних, психологічних, моральних і матеріальних перепон, котрі блокують її досягнення. Тоді особистість часто втрачає контроль за обставинами, в неї дезорганізовується поведінка, гасне її спонукання, взагалі у повсякденні втрачається терпіння й надія. Фрустрацію створюють матеріальні, соціальні та ідеальні перешкоди, наприклад, заборона на здійснення діяльності, блокування сфери діянь, котрі дозволяє соціальний статус. Ці загати і заборони є для свідомості особи чимось самоочевидним, сприймаються психологічно як зовнішні бар'єри. Коли перешкода стає не тільки зовнішньою, очевидною, а ще й внутрішньо проблематичною, тоді ситуація фрустрації перетворюється на конфліктну. Для людини очевидні не тільки труднощі зовнішнього світу, що протидіють їй зусиллям та зумовлюють внутрішню дисгармонію, або ж стається розрив життєвих відносин суб'єкта, за яких обставини протидіють внутрішній активності. Тоді остання спрямовується на досягнення узгодженості та несуперечливості внутрішнього засвіту, зокрема, на подолання внутрішніх складностей – узгодження цінностей, цілей, мотивів, смислів, перш за все шляхом вибору з-поміж них значущіших, знаходження компромісних рішень. В. Штерн зауважує: “конфлікт ініціює переживання” [37, с. 194]; з іншого боку, “поки життя особистості протікає у звичному річищі, поки забезпечується конвергенція як беззастережна взаємодія навколишніх умов і внутрішніх диспозицій, людина живе спокійно та не потребує внутрішнього відображення. І тільки там, де існує внутрішня або зовнішня невизначеність вини-

кають ускладнення та суперечність, зіткнення яких “викликає спалах свідомості” [Там само, с. 194]. На думку В. Штерна, “в нейтральній події особистість ще нерозривно пов’язана зі світом, тоді як у переживанні вона прагне до руйнації цього зв’язку. Будь-яке переживання в той же час є руйнацією живого “Я” і світу, суб’єкта та об’єкта” [Там само, с. 196].

Тривала неможливість здолати конфліктну ситуацію породжує кризову ситуацію, коли особистість суб’єктивно невзможливо вийти із конфлікту, не розв’язавши його, не знайшовши компроміс між суперечливими мотивами, пожертвувавши одними й актуалізувавши інші. Тоді внутрішня життєва драма особистості полягає у реалізації свого шляху, свого задуму. За змістом це може бути критичний момент, криза життя, поворотний пункт життєвого шляху, точка біфуркації. Тоді особистість застосовує два засоби – волю та осмислення. Воля як її психологічний “орган” не завжди може здолати кризу, “провести” задум крізь труднощі та складності світу. Скажімо, коли труднощі охоплюють найважливіші життєві виміри людини, то воля виявляється безсилою, виникає специфічна для даного моменту проживання критична ситуація. У такій ситуації особистість актуалізує інший “психологічний орган” – смислове переживання, у якому як цілісному акті унааявлена вся особистість та її життєвий світ. За В. Франклом, “найвищий смисл кожного даного моменту людського існування визначається інтенсивністю її переживань і не залежить від будь-якої дії” [34]. “Сенс, постаючи як трансформоване у процесі переживання значення, є джерелом особистісних переживань, які визначають уже не організмичну вітальність як на рівні переживання-стану, і не ідеологічну приналежність до соціуму через інтеріорізацію ідеологем, а особистісний неповторний спосіб буття “Я”, його заданість до життя, тобто долю” [8, с. 44–45]. У її буденності існують періоди, коли внутрішній світ стає хаосом, свідоме і несвідоме різним чином поєднуються. Ці періоди завершуються утворенням нових структур, себто пережиття тут працює дуже активно і “матеріалом” його, як не парадоксально, є якраз неусвідомлене.

В. Штерн в контексті активного суспільного життя особистості вдало схарактеризовує свідомість, переживання та особистість. На його переконання, “особистість перетворює власне буття (Sein), свідомість (Bewusstseyn)

продукує “усвідомлене буття”, власне життя (Leben) зосереджене у переживанні (Erleben)” [37, с. 194]. Але він ще не диференціює ці явища, хоч намагається описати роботу переживань і віднайти їм місце у буденному житті та в структурі особистості. Сповідувана ним теорія конвергенції виявилася далекою від реально мінливої особистості, котра постійно самоорганізується, саморозвивається і зовсім не прагне спокою, а навпаки хоче розвитку, хвилювань, нового досвіду. Переживання виникає як відповідь на життєву подію, яка охоплює внутрішній світ, бо подія, ставши переживанням, фактично руйнує конвергентну узгодженість внутрішнього світу та “запускає” механізм структурування, завдяки якому ця подія стає привласненою – набуває для особи значущості (семантики), “вмонтовується” у її ментальний досвід. Кожне значуще пережиття охоплює весь внутрішній світ людини, у тому числі й ціннісно-сміслову сферу. Це означає, що одиницею життя особистості є не подія як така, а переживання життєвої події, що у її внутрішньому світі справді створює внутрішню подію.

Переживання стосуються особистості, невіддільне від неї, що не дозволяє відокремити його навіть у процедурах штучного теоретичного аналізу. Звісно, сама особистість може дистанціюватися й стати в опозицію до власного переживання. Але тут ідеться вже про зовсім інше пережиття, а не про те, з приводу якого виникало “протистояння”. Останнє стало досвідом та об’єктом самоспостереження. Коли ж конструктивне переживання не стає моїм, тоді воно залишиться (закарбується) комплексом, травмою, неопанованою думкою.

Особливості переживань зумовлені зовнішніми і внутрішніми вимірами життєвого світу людини як синергійними потоками різних енергій. Залежно від особливостей цих світів Ф. Василюк [11] запропонував цікавий аналіз переживань. Зокрема, на його думку, зовнішній світ може бути легким чи важким, а внутрішній – простим чи складним. Відповідно отримуємо такі основні варіанти поєднання зовнішнього та внутрішнього світів: 1) ззовні легкий (простий) і внутрішньо простий; 2) ззовні складний (важкий) і внутрішньо простий; 3) ззовні легкий (простий) і внутрішньо складний (важкий); 4) ззовні важкий життєвий світ і внутрішньо складний. Ці чотири “форми життя” й зумовлюють відповідні переживання. Так, за простого внутрішнього і легкого зовнішнього світів єдиною потребою

людини є задоволення. Це означає, що головним світовідчуттям стає задоволення і насолода, а головним принципом життя – відомий із психоаналізу принцип задоволення. У цьому випадку по суті пережиття взагалі відсутнє, оскільки легкість і простота світу – це забезпеченість і несуперечливість всіх ковітальних процесів, що унеможливорює виникнення критичних ситуацій, які б спричинили хвилювання та стреси. Коли буття раптом перестає бути простим, тоді людина виявляється нездатною до потрібного переживання. Як показують наші дослідження, це характерно для нерозвинених у духовному, моральному і психосоціальному планах особистостей й нетипово для високодуховних персоналій, які у своєму житті мають надію на Божу Благодать, переживають стани віри, любові, свободи, а зовнішній світ розглядають як творіння Боже.

У випадку ззовні складного (важкого) світу і внутрішньо простого життєві блага людині не дані безпосередньо, для неї існують лише зовнішні перешкоди, опір речей, що блокують задоволення потреб, досягнення цілей, реалізації намірів. Щоб особі успішно жити у такій ситуації, їй треба долати ці труднощі, спрямовувати всю свою активність на предмет потреби; та й головною умовою її виживання у важкому для неї світі є адекватне сприймання реальності й відповідним чином організоване повсякдення. Прототипом зовнішньо складного і внутрішньо легкого життєвого світу є випадки, у яких одна якась потреба (мотив, ставлення) стає домінуючою в особистості порівняно із силою дії інших потреб. Це може бути як егоїстична потреба, скажімо, потреба у владі чи володінні матеріальними цінностями, або, навпаки, духовне домагання творити віру, любов, добро, свободу. Тоді переживання підпорядковується принципу реальності. Якщо перешкоду не вдається здолати, людина змирюється й пробує втамувати інші потреби. Таке “реалістичне” переживання набуває характеру одухотвореного терпіння, смирення. Складні життєві ситуації вимагають від суб’єкта внутрішньої активності, котра здійснюється у вигляді компенсації втрачених чи знижених здібностей, або їх заміщення. Йдеться про перетворення психологічної ситуації в таку, що уможливорює повне задоволення фрустрованої потреби. Це – особистість з виразною спрямованістю – егоїстичною (кар’єрист, який прагне за будь-що здобути посаду), або гуманістичною (наприклад, людина жертвна).

Для особи зі складним внутрішнім і легким (простим) зовнішнім світом, який не становить перешкоду для її ініціативи, реалізації нею мотиву, досить розпочати діяльність і вона легко здійснюється. Це означає, що у цьому випадку її життя позбавлене ситуативності, адже основні труднощі стосуються її внутрішнього світу. Головна проблематичність і спрямованість внутрішньо складного життя – позбутися болісної обов’язковості постійних особистих виборів, знайти спосіб оцінки значущості різних, часто протилежних, мотивів. Єдиною ж й надійною мірою зіставлення мотивувань тут є цінності особистості, які відіграють роль життєвого принципу. Тому закономірно, що прототипи життя такої людини перебувають у сфері духовної та моральної поведінки, хоча в неї регулярно виникає внутрішній конфлікт, суперечність між духовними і бездуховними, моральними та аморальними спонуканнями. Водночас особистість цього психотипу не може відмовитися від життєвих стосунків, котрі суперечать внутрішнім потребам. Другий прототип критичної ситуації – “зовнішній конфлікт”, скажімо, у ситуації зникнення предмета одного з життєвих відносин суб’єкта, коли неможливо вибрати пов’язану з ним діяльність. Це – конфлікт між свідомістю і буттям, коли утілення намірів унеможливується (такими, наприклад, є переживання невротичної особистості чи особистості із виразною соціальною спрямованістю).

У критичній ситуації психологічно дискредитується майбутнє та актуальний сенс, руйнується цілісність життя. Між цими порушеннями світосприйняття особи немає причинно-наслідкових зв’язків, хоча й наявний розлад усієї системи життя у координатах “особистість – буття”. Подолання цієї суперечності життя за умов складного внутрішнього і легкого зовнішнього світів здійснюється через ціннісно-мотиваційні трансформації у спонукальній сфері особистості. Тоді в неї виникає ціннісне переживання, яке диференціюється на два основних підтипи: а) коли вона ще не досягла вищих етапів ціннісної досконалості, тоді переживання стосуються більшою чи меншою мірою зміни та розвитку ціннісно-спонукальної сфери, і б) коли вона піднялася на найвищі щаблі такого розвитку. Якщо до цього часу цінність належала особистості, була Я-цінністю, нехай навіть найважливішою складовою спонукальної сфери, то нині зовнішній

світ запропонує їй нові вартості, а тому вона фактично реалізує інші цінності. Перед особистістю постає проблема – знайти новий сенс і виправдання свого життя. Причому тут можливі два протилежні варіанти: коли життя збіднилося і спричиняє деградацію особи чи, навпаки, воно прогресивно змінилося й вимагає вдосконалення її нерозвиненої психодуховної системи. До прикладу, життєва ситуація склалася так, що людина опинилася серед культурних, духовно розвинених індивідуальностей, що закономірно спонукає її стати кращою, актуалізує її саморозвиткові тенденції.

У випадку внутрішнього складного і зовнішнього важкого світу життя людини одночасно ускладнене зовнішніми перешкодами і внутрішніми невизначеностями, суперечностями, коливаннями. Складність навколишнього світу виражається у його протистоянні не окремій діяльності, а їх сукупності – життєдіяльності. Одночасно їй притаманний високий рівень життєвий домагань та багато інтересів, у зв'язку з чим у соціальному світі в неї багато проблем і труднощів. У внутрішньому плані труднощі актуалізують претензії різних, часто протилежно спрямованих, сильних мотиваційних тенденцій активності суб'єкта поведінки. Подолання внутрішньої багатовекторності та невизначеності (внутрішньої складності) забирає значну частину душевної енергії особи, потрібної для забезпечення її продуктивного життя, що посилює труднощі реалізації мотивів не тільки ззовні, а й зсередини. Ця складність не долається лише зовнішніми зусиллями особистості, першочергово вагомою є її внутрішня робота над собою. Відтак у цій ситуації основними діючими психологічними чинниками є воля та переосмислення, які втілюють цілісність особистості як образу чи проекту задуму себе (про себе), про своє життя.

Воля, як відомо, стосується проблеми боротьби мотивів, яка розгортається під час реалізації діяльності й вибору. Одна з її основних функцій – зупинка боротьби мотивів, щоб не дати відхилитися активності суб'єкта на шляху життєдіяльності. У смислопродуктивності йдеться про самотворення особистості як про активне і свідоме плекання себе, про почуттєво-практичне втілення проектів і задумів зі створення свого психічного образу в умовах важкого і складного існування. У цьому разі йдеться про життєву творчість, яка є вищим принципом такого психотипу, а сама особистість високорозвинена в інтелектуаль-

ному, соціальному і психологічному планах, хоча ще не розвинена духовно. В неї все ускладнено, бо вона покладається лише на власні сили. У життєвому світі цього типу виникають особливі проблеми з узгодження вимог позаситуативності й надситуативності з умовами та обмеженнями конкретної ситуації. Змістом цих вимог є, по-перше, вічні цінності (віра, любов, добро, свобода, відповідальність), які перебувають поза простором і часом, по-друге, віддалені задуми, цілі, наміри, очікування, плани, зобов'язання тощо, які безпосередньо не входять до конкретики ситуації, але мають з нею певний, хоч й віддалений, смисловий зв'язок. І як тільки особистість починає орієнтуватися на автентичну духовну сферу трансцендентної природи її проблеми починають конструктивно вирішуватися.

Отже, специфічною для внутрішньо складного й зовні важкого життєвого світу критичною ситуацією є найскладніша криза – поворотний момент на шляху утвердження особистості, коли в даний час і за даних умов реалізація життєвого задуму стає суб'єктивно неможливою. Факт-наслідок переживання кризи може бути для особистості двояким: або це буде відновлення призупиненого кризою життєреалізування, або перетворення його у сутнісно інше повсякдення. Отож самотворення постає як найвищий щабель творчості людини – духовного екзистенціування, де переживання набуває смислопродуктивного, одухотвореного узмістовлення.

Ф.Ю. Васильок [11] виділяє три підтипи творчо-осмислованих переживань. За першого кризове життя відновлюється у старому стані, зберігаючи лише те суттєве, що конституювало його в минулому – ціннісну ідею. За другого задум способу життя, ґрунтуючись на хибних цінностях, дискредитується досвідом його здійснення, де завданням переживання є відшукати нову ціннісну систему, або опанувати й поєднати нову вартість із власною індивідуальністю, щоб надати смислу своєму повсякденню й у цьому відшукати оновлений ідеал себе; тут має місце перехід особистості на вищі рівні ціннісного розвитку. Нарешті третій підтип пов'язаний із життєвою кризою, зумовленою руйнацією чи загрозою руйнації системи цінностей, з якими особистість ідентифікує себе. Тоді її переживання набувають глибокого індивідуального характеру.

Окремо, зауважимо, що духовно розвинена людина переживає актуальності внутрішнього

та зовнішнього світів як творіння Боже, глибоко приймаючи віру, любов, автентичну свободу та відповідальність. У неї просто неможливі стреси, фрустрації, кризові ситуації та кризи. Звертаючись до Божої Благодаті, вона успішно розв'язує кризи, долає труднощі, що виникають на її життєвому шляху.

Переживання, як зазначає М. Папуча [26], виникають у трьох процесах: а) перетворення зовнішнього відстороненого світу в мій світ “навколо мене”; б) створення власного зовнішнього образу особистості; і в) плекання власного внутрішнього світу Я. Незважаючи на складність, світ переживань ніколи не є хаотичним. Завдяки вираженню-втіленню як загальної атрибутції особистісного існування світ зовнішній не характеризується безладом (“це мій світ, що мене огортає, а не стоїть навпроти”). Хаос може породжуватися винятково й деструктивними потугами цивілізації, як це має місце в сучасну епоху. Тоді як самому світу хаотичність абсолютно не властива (лише як тимчасова форма, з якої виникають нові структури). Людина аж ніяк не може жити ні в хаосі, ані біля нього, як й не може переносити його у своєму внутрішньому світі. Вона може існувати, “якщо є можливість та умова світу, котрий здатен розуміти, у якому спроможна по-людськи діяти, за щось відповідати й щось знати. І світ цей є створеним” [23, с. 131]. Результат переживання – зміна структури внутрішнього світу, його переструктурування, створення нового смислового осереддя. Оформлення структури у переживанні завершується її приєднанням до ціннісно-смислової сфери особистості. У будь-якому разі завдяки переживанням світ для неї стає значущим [5, с. 54].

У переживанні об'єднуються три фундаментальні інстанції, себто три представництва буття – світ, мій внутрішній світ, Я. Щоб співвіднести себе зі світом, особистості потрібно “дистанціюватися” (термін В. Франкла) від світу і від себе, що означає не відсторонитися, а увійти одночасно у стосунки (вибудувати ставлення) зі світом і з собою – своїм внутрішнім світом. Переживання – визначальний “момент особистісного буття, передумова і водночас умова його розгортання – від простого самовідчуття до вищих і значущіших рівнів відображення світу” [8, с. 44]. Залежно від того, який зміст буде актуалізовуватись, переживання може бути смислорозгорнутим, “смисловичерним”, якщо ґрунтуватиметься

на діалогічно-суб'єктивних засадах у взаємопрониклих відношеннях з “обом світами”, у т.ч. актуалізувати совість (духовність) Я. Але воно може бути й іншим – потребо-прагматичним, невротичним, інфантильним, якщо будуть протилежні, недіалогічні відношення і якщо актуалізуються відповідні психічні складові досвіду і Я. Характер переживання визначає особливість стосунків людини зі світом, характер її буття у світі та є умовою розгортання “первинного хвилювання і трансформування його у власне людські прояви суб'єктного, особистісного, соціального, морального і духовного життя. Ці спрямовувальні тенденції-сили здебільшого оприявнюються як соціокультурні утворення – соціальні значення (“ідеологеми”). Джерелом власне особистісного смислогенезу, на думку О.Ф. Бондаренка, “є персоналізовані, тобто вищою мірою індивідуалізовані у процесі глибокого особистісного переживання значення” [8, с. 45]. Але розвиток переживання, його насичення особистісно одухотвореним змістом пов'язане не тільки із привласненням соціальних значень, а й з каналами архетипного, спонтанно-ноумінального матеріалу.

В. Штерн указує на характеристики переживань, зокрема, на актуалізованість, сконцентрованість, структурованість, підкреслює той факт, що “воно виділяється з фону і є внутрішньо розчленоване” [37, с. 196]. “Якщо ми назвемо окремий процес життя особистості, який може бути виділений із загального потоку як окрема *структура*, миттєвою подією” (Lebnis), то переживання поки що психофізично нейтральне. Коли ж воно входить у внутрішній світ – стає “переживанням”, але частіше не повною мірою, а настільки, наскільки переходить у внутрішній світ” [Там само, с. 196]. Отож будь-яке переживання має певну спрямованість, “його об'єкт – або власна особистість, актуальний стан якої в даний момент переживається як почуття і де її активність постає як вольова регуляція, або буття цієї особистості протягом тривалого часу – як її самосвідомість, – або ж світ, існування якого в даний момент входить у переживання як сприйняття, минуле і майбутнє цього світу організується як уявлення і пам'ять, тоді як буття його протягом тривалого часу оформляється як ідея”. Причому “значення переживання, котре не визначається певною мірою його наявним буттям, є символічним” [Там само, с. 196]. Це означає, що “Я символічно

виражає себе в чуттєвих і вольових переживаннях, які є певною його проекцією, хоча неповною і неусвідомленою, а фрагментарною і поточною, адже свідомість ніколи не може досягти найглибших пластів Я” [Там само, с. 196–197]. І так само для особистості неповно і фрагментарно (символічно) у переживаннях унааявлений зовнішній світ.

Переживання характеризуються всезагальністю, генералізованістю, тому що в них цілісно відображено духовне життя, внутрішній світ людини, її індивідуальна і колективна психіка. Як особливий внутрішній життєвий процес, воно захоплює емоції та почуття особи, її розум, уяву, волю, усі душевні й тілесні функції, несвідомі й свідомі процеси та стани в цілому. Останні виникають постійно, відрізняються тривалістю і мають ірраціонально-раціональний (інстинктивно-інтелектуальний) характер. Переживання – це не тільки ситуативні, життєві явища, а ще й позаконтекстні, до прикладу, первинні потерпання чи ейфорійні екзистенції. На думку М. Гайдеггера, душевне життя завжди дане у своїй цілісності, самості. Існує певний функціональний зв’язок між самістю і зовнішнім світом, який утворює особисту структуру свідомості та буття людини. Переживання – це головний “інструмент” (процес), що структурує внутрішній світ і завдяки дії якого вона постає суб’єктом власного внутрішнього світу. Філософ указує на низку його засадничих ознак: рефлексивність, спрямованість на те, що цінне для особистості, та ін.

Переживання потребує вираження і водночас організовує його (М.М. Бахтін). У поведінці воно виявляється як життєва історія, внутрішній діалог, особливо при пережитті важких подій. У структурі переживання виділяються три складові – почуття, розуміння й вільна особистісна креативна дія, які зливаються у цілісності миттєвого акту, котра надалі не розпадається. Переживання, як вважає М. Папуча [26] “втягує” у себе, інтегрує в собі весь внутрішній світ, що постає у змінено-концентрованому, але цілісному вигляді плинної структурованої форми, створеної (і неперервно відновлюваної) самою людиною. Як особлива емоційно-почуттєва актуальність, переживання реалізуються у зовнішніх і внутрішніх діях особи, спрямовані на перебудову її внутрішнього світу, на встановлення смислової відповідності між свідомістю та буттям, мета якої полягає у зростанні

рівня усвідомленості й осмисленості життя. В них поєднується реальне й ідеальне, психічне і духовне, природне і моральне. Так, ми не виявляємо окрему емоцію, а переживаємо радість чи смуток, ніжність чи гнів як цілісний вияв нашої особистості. Закономірно, що пережиття осідають у ставленнях, позиціях, смислах, зовнішній поведінці. Воно набуває різних форм і рівнів перебігу поведінкових та психодуховних процесів – ейфорії, гумору, сарказму, іронії, сорому, порушення константності сприйняття та глибинних – віри, любові, надії, щастя, свободи та відповідальності.

Відомо, що особистість не може водночас відчувати два сильні переживання, онтично вони існують послідовно, коли відбувається те чи те зосередження на якомусь часовому моменті або ситуації, співвіднесення пережитих випадків із актуальними чи потенційними минулими, теперішнім чи майбутніми подіями. З позиції перспективи, пережита пригода чи okazія розглядається особою не тільки порівняно з іншою подією, а й із погляду тривалої перспективи (здебільшого в межах усього життя людини, етносу, людства чи навіть вічності). До того ж особистісні хвилювання мають власну динаміку, скажімо, регресують тоді, коли суб’єкт прагне уникнути неспокою, повертаючись до більш ранніх стадій розвитку Я, або прогресують, коли зумовлюють зміни внутрішнього світу людини та її життя. Загалом переживання призводять до: 1) розрядки психічної енергії – відреагування; 2) надання психічної енергії діям, об’єктам та ідеям – до катарсису; 3) переведення енергії – перенесення збентеження від одного змісту (мотиву, дії, ідеї) до іншого, тобто до переходу із однієї форми в іншу; 4) виникнення енергії, де кожен успіх, досягнення, вдача підвищують енергетичний потенціал людини, що виявляється у постановці вищих цілей і здатності долати важчі труднощі та більші перешкоди; 5) до поступу в духовному розвитку й у самовдосконаленні особистості.

Робота переживання спрямована як на єднання людини зі світом, так і на розмежування з ним, наприклад, з конфліктними ситуаціями. Початково вміщуючи у собі межу між особистістю і світом, вони руйнують чи формують певний бар’єр між ними. Інакше кажучи, усвідомлення власних переживань не замикається у внутрішньому засвіті, а завжди співвідноситься із зовнішнім світом. Уже сам факт такого усвідомлення змінює умови здійс-

нення її душевних зусиль, котрі перестають бути простою сукупністю реакцій як відповідь на зовнішні впливи, а породжують іншу особистісну структуру, їх змінне саморегулювання. Врешті-решт переживання людиною життєвої ситуації (скажімо, хвороби) є психологічним засобом регуляції нею власної психіки.

Переживання – це також системотвірний механізм, який охоплює інші психічні процеси і який свідомості надає пристрастності [5], ієрархізує смисли і вартості, збагачує ціннісно-смыслову сферу особистості загалом [33]. Пережиття здебільшого оновлюють її сенсовий ресурс, хоча може й спричиняти втрату сенсу, що ставить перед людиною завдання пошуку нового сенсу.

В. Штерн пов'язує виникнення переживання із життєвою подією, але не обов'язково поганою. Особистість переживає себе, свій внутрішній світ і своє Я. Крім свідомості, матеріал несвідомого потрапляє під вплив переживання, адже викликає душевний неспокій може лише те, що ввійшло до світу внутрішнього і стало враженням. Іноді інформація “обминає” цей етап і тоді попадає в несвідоме у вигляді відчуттів та сприймань, тобто не пережитою. Але дуже часто людина знову повертається до цієї інформації і вповні переживає її – створює нову структуру, перебудовує внутрішній світ. В. Штерн вказує на “помилки об'єктивних переживань (objektivierende nebmsse) і суб'єктивних переживань (subjektivierende)” [37, с. 197]. Наші переживання так само мало розкривають нам власну особистість (“Я у собі”), як і пізнання світу (“речі у собі”).

Витоки переживання знаходяться у враженні від зовнішнього та внутрішнього світів. Існує відмінність між відчуттям і переживанням: якщо перше – відображена реальність, то друге – ідеально перетворена, така, що стала моєю реальністю. Я зможе прийняти й пережити тільки того, хто вже початково якимось чином входить у моє життя. Також переживання не слід плутати з потребами у враженнях, відчуттях тощо, адже воно стосується саморозвитку мене як особистості. Переживання самих вражень є актом психічного оздоровлення людини, яка звільнюється від тиску і залежності від “не зовсім своїх” уражень, опановує ними.

На основі вражень виникає вираження внутрішнього світу особистості, яке, за О.Ф. Лосевим, відкриває простір існування пережи-

вання. Без вираження немає ніякого хвилювання; “психічне переживання – це те внутрішнє, що стає зовнішнім” [12, с. 254]. Виразження особистісного буття характеризується постійними динамічними взаємопереходами внутрішнього й зовнішнього. Як стверджує М.М. Бахтін, на підґрунті вражень виникає процес його вираження, яке вперше дає йому форму й визначеність напряму” [7, с. 86]. “Сам термін “вираження” вказує на деяке активне самоперетворення внутрішнього в зовнішнє” [Там само, с. 45]. Виразження не є просто функцією особистості, а становить її засадничий, базисний атрибут. Виразжене буття – це завжди синтез двох планів – зовнішнього, очевидного і внутрішнього, осмислювального, того, що допускається. Виразження завжди становить синтез чогось внутрішнього і чогось зовнішнього” [21, с. 45]. Отож у вираженні особистості унаявлена тотожність її зовнішнього і внутрішнього. Сприймаючи особу тільки зовні, ми водночас охоплюємо і внутрішнє, тобто те, що виявляється в зовнішньому. Але існує зворотній процес, коли зовнішнє самоперетворюється у внутрішнє. Виразження породжує переживання, формує його, яке не стільки виявляється, скільки визначає й наповнює вказане вираження реальним змістом.

Одним із способів вираження є висловлювання, яке не стільки виражає переживання, скільки формує його. Все, що відбувається в організмі та внутрішньому світі, “може стати матеріалом переживання, може набути знакової форми”, зокрема оформитися у слова як елементи “внутрішнього мовлення” [12, с. 242]. Будь-яке переживання має знаковий й символічний характер (О.Ф. Лосев). Символізм з'являється раніше знаковості, оскільки він “ближче” до ціннісно-смыслові сфери особистості.

Ще вищою особистісною формою вираження є втілення, яке породжує принципово нову форму співіснування людини й навколишнього світу. Втілення – “це закарбування живої активності як процесу реалізації людських сутнісних сил, коли світ перестає бути перед і навпроти людини, а перетворюється у її світ, що існує навколо неї. З цього приводу С.Л. Рубінштейн доречно зауважує: “Людина перебуває всередині буття, яке є зовнішнім стосовно її свідомості” [30, с. 262]. Переживання виникає саме тоді, коли світ зовнішній стає світом навколо, а не напроти мене як абсолютна умова його виникнення. Одночасно це і спосіб існування переживання, а “результ-

татом його втілення є його творіння” [1, с. 100]. Вираження-втілення – це фундаментальний вид творчості, спосіб існування переживання, що цим втіленням породжується. Зміст і форма переживань спричинена суспільними умовами життя людини, соціокультурним контекстом, інтеріоризованим в онтогенезі та зорганізованим духовною сферою. Існують стійкі “схеми” екзистенційного розігрування переживань людини, що зумовлено проблемністю, недовизначеністю життя.

Переживання – надзвичайно важкий об’єкт для емпіричного дослідження. Головна проблема тут полягає в неможливості досягнути цілком адекватної репрезентації людиною того, що саме і як саме вона переживає. Коли дослідник ставить їй завдання описати свої переживання, то тим самим він породжує в неї інше переживання й зовсім інший образ. І тому він ніколи не має об’єктивної картини про конкретні збентеження, хвилювання чи неспокій. Людині важко розповісти про власні переживання, тому що для цього їй слід безпосереднє суб’єктивне опосередковано перетворювати на об’єктивне, а ця операція, як правильно зауважив Дж. Б’юдженталь, знищує суб’єктивне [10]. “Доки ми самі занурені у стихію творчого, ми нічого не бачимо і нічого не пізнаємо, ми навіть не сміємо пізнавати, оскільки немає речі більш шкідливої й небезпечної для безпосереднього переживання, ніж пізнання” [41]. Через спонтанність, безпосередню даність переживання непізнаване. У точці, коли ми починаємо його пізнавати, ставимося до нього як до активного суб’єкта пізнання, переживання руйнується. “Коли справа доходить до глибоких внутрішніх переживань, до самої сутності людської особистості, люди здебільшого починають відчувати страх, і багато хто не витримує – тікає... Ризик внутрішнього переживання, своєрідний духовний авантюризм, як правило, людям не властивий; можливість психічної реалізації нездоланна для них” [38].

Для людини, зазначає Б.С. Братусь, важливі як негативні, так і позитивні переживання, бо в них часто закладені витoki зростання, які можуть дати поштовх до пошуку нового погляду на життя [9]. Навпаки, К. Роджерс наголошує на тому, що особі потрібний досвід насамперед радісних, позитивних переживань, відкриття себе як професіонала, своєї ідентичності, пізнання інших [28]. У психічному житті особистості А. Маслоу виділяє вершинні пе-

реживання, яким притаманні різні ступені інтенсивності. Самоактуалізовані люди, котрі долучаються до вершинних переживань, вирізняються відкритою практичністю та ефективно функціонують у реальному світі.

Важливими для особистості є екзистенційні переживання. Так, пережиття смерті – основне джерело неспокою, що призводить до виникнення першого екзистенційного конфлікту між усвідомленням неминучості смерті й бажанням продовжувати жити (конфлікт між страхом неіснування і бажанням бути). Одночасно будь-яка кінечність життя подвійна, бо, з одного боку, вона реагує на ситуації, факти і людей, з іншого – самі реакції володіють активним і креативним (творчим) характером стосовно конкретної ситуації” [42, с. 398]. Ще одне важливе переживання – збентеження свободою, котре викликає другий екзистенційний конфлікт: між зіткненням людей з відсутністю опори і свободи та їх прагненням до знаходження для себе основи і структури, які є інтегралом волі і відповідальності. Переживання самотності – породжує третій екзистенційний конфлікт, що виникає між усвідомленням особою її фундаментальної ізоляції (самотності) та бажанням встановлювати контакти, шукати захисту й існувати як частина більшого цілого. Сміслові переживання – важливий вид хвилювань, а неспокій безглуздя призводить до виникнення четвертого екзистенційного конфлікту: між потребою людей у сенсі і байдужим світом, у якому немає ніякого смислу. Ще один вид – це Dasein (тобто людське “буття-у-світі”) як переживання провини [42]. З цього приводу П. Тілліх зауважує, що “від людини очікується, щоб вона зробила із себе те, чим вона може стати, втілити свою долю” [24, с. 152]. Якщо цього не вдається зреалізувати, то в особистості виникає екзистенційна провина як неспокій у зв’язку з “невикористаним”, непрожитим життям.

У теологічній літературі містичні переживання традиційно розглядаються як якісно відмінні від усіх інших. Зазначається, що слабкі містичні хвилювання переживають багато людей, навіть більшість, а лише у невеликої кількості вони бувають щоденно. Глибокі затривоження – це значно посилені переживання, у яких присутня втрата або трансцендентність свого Я (зосередженість на здоланні будь-якої проблеми, сильна концентрація уваги, інтенсивні чуттєві пережиття, насолода музикою чи іншими творами мис-

тецтва). Ще менше людей переживають одухотворені стани, що вказує на їх фундаментальну значущість. В. Дільтей пише: “тільки те, що створено духом, може бути ним і осягнуте. Природа, предмет природознавства охоплює реальність, яка виникла незалежно від зусиль людського духу. Все те, на чому людина залишила свій відбиток, становить предмет досліджень гуманітарних наук” [19, с. 47]. К.-Г. Юнг теж особливого значення надавав релігійним переживанням: “Якщо ми поставимо питання про психологічну структуру релігійного досвіду, який призводить до цілісності, рятівного, всеосяжного, то ми прийдемо до наступної формули, яка визначає цю структуру: в релігійному переживанні людина опиняється віч-на-віч з певною “іншістю”, яка перевершує її психологічну сутність [38]. Тому релігійні переживання – це особливий різновид збентежень. Вони вирізняються з-поміж інших своєю трансцендентністю та одночасною орієнтацією на внутрішню глибинну сутність людини.

ВИСНОВКИ

1. Переживання – це всезагальний активно-пасивний, особистісний процес, який безпосередню охоплює емоційну, інтелектуальну та вольову складові й спрямований на перетворення життя та зміну внутрішнього світу особистості.

2. Переживання як фундаментальний феномен (факт, подія її внутрішнього світу і життя) супроводжує всі сторони активності та самоактивності людини – споглядання, діяльність, спілкування, пізнання, гру, вчинки.

3. Здатність переживати має свою специфічну онтологію та феноменологію, що не просто опосередковує інші види здатностей особистості, а має з ними безпосередній зв'язок.

4. Переживання має як мінімум чотири вектори: орієнтація на людину, на саму себе – вітальні переживання, орієнтація на оточення (на інших людей) – соціальне переживання, орієнтація на життя як цілісність – екзистенційне переживання та орієнтація на духовну сферу – духовні переживання.

5. Переживання стосуються трьох світів особистості: “внутрішнього буття” – сутнісне, значеннєве (“прототип”, за О.Ф. Лосєвим), “зовнішнього буття” – вигляд, обличчя, поведінка особистості, та зовнішнього світу – простір буття, який унааявлений для особистості у формі відчуттів, образів, уявлень; всі вони

становлять синергетичну динамічну цілісність, а “на стиках” цих світів і виникає переживання, що зумовлює його сутнісні особливості.

6. Переживання знижують “когнітивний дисонанс”, викликаний прийнятим рішенням, забезпечують підтримку, підвищення самооцінки чи очікуваної оцінки в очах оточення, стабілізують почуття самоцінності й власної гідності, опосередковують пошук причин (витоків, підстав, приводів, мотивів тощо) пережитих подій, їх сприйняття (зовнішніх і внутрішніх), сприйняття інших людей і себе, що опосередковується дією захисних механізмів заперечення, раціоналізації, проєкції, ідентифікації та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 336 с.
2. Адлер А. Наука жить / А. Адлер; пер.с англ. и нем.; А.А. Юдин (сост.-ред.). – К.: Port-Royal, 1997. – 288 с.
3. Анциферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л.И. Анциферова. – М.: Институт психологии РАН, 2006. – 511 с. – (Труды Института психологии РАН)
4. Асмолов А.Г. Личность: психологическая стратегия воспитания / А.Г. Асмолов // Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – С. 206–220.
5. Бассин Ф.Б. “Значащие” переживания и проблемы собственно психологической закономерности / Ф.Б. Бассин // Вопросы психологии. – 1972. – №3. – С. 13–22.
6. Батищев Г.С. Деятельностная сущность человека как философский принцип / Г.С. Батищев // Проблема человека в современной философии. – М.: Наука, 1969. – С. 73–144.
7. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М., 1972. – 321 с.
8. Бондаренко А.Ф. Социальная психотерапия личности / А.Ф. Бондаренко. – К.: КГПИИЯ, 1991. – 188 с.
9. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
10. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта / Дж. Бьюдженталь. – М.: Корвет, 2008. – 309 с.
11. Василюк Ф.Е. Психология переживаний, анализ преодоления критических ситуаций / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 199 с.
12. Волошинов В. Философия и социология гуманитарных наук / В. Волошинов. – СПб.: АСТА-ПРЕСС УТД, 1995. – 380 с.
13. Выготский Л.С. Вопросы детской (возрастной) психологии / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: в 6-ти т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 243–403.
14. Выготский Л.С. Кризис семи лет. Вопросы детской (возрастной) психологии / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: в 6-ти т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 376–385.
15. Выготский Л.С. Психика, сознание, бессозна-

тельное / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: в 6-ти т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / под ред. А.Р. Лурия, М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – С. 132–148. – (Академия педагогических наук СССР).

16. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 700 с.

17. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: [курс лекций] / Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: ЧеРо, 1998. – 334 с.

18. Гуссерль Э. Феноменологическая психология. Амстердамские доклады / Э. Гуссерль. – www.philosophy.ru/library

19. Дильтей В. Описательная психология / В. Дильтей. – СПб.: Алетейя, 1996. – 160 с.

20. История философии: Запад – Россия – Восток. – Книга третья: Философия XIX–XX века / Под ред. Н.В. Мотрошиловой и А.М. Руткевича. – М.: “Греко-латинский кабинет” Ю.А. Шичалина, 1998. – 286 с.

21. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / А.Ф. Лосев // Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 21–185.

22. Лэйнг Р.Д. Феноменология переживания / Р.Д. Лэйнг; пер. с англ. – Львов: Инициатива, 2005. – 343 с. – (Серия “Citadelle”).

23. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / М.К. Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

24. Марцинковская Т.Д. История психологии / Т.Д. Марцинковская. – М.: Изд. центр “Академия”, 2001. – 453 с.

25. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М., К.: Рефл-бук; Ваклер, 1997. – 300 с.

26. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення: [наук. монографія] / М.В. Папуча. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656 с.

27. Петровский А.В. Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 528 с.

28. Роджерс К. Консультирование и психотерапия / К. Роджерс. – М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 463 с.

29. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2004. – 713 с.

30. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 352 с.

31. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн // Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С. 255–285.

32. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения / С.Д. Смирнов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 231 с.

33. Франк С.Л. Предмет знания. Душа человека / С.Л. Франк. – СПб.: Наука, 1995. – 387 с.

34. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

35. Фрейд З. О психоанализе / З. Фрейд. – М., 1990. – 90 с.

36. Фрейд З. Психоаналитические этюды / З. Фрейд. – Минск: Беларусь, 1991. – 606 с.

37. Штерн В. Персоналистическая психология / В. Штерн // История зарубежной психологии. Тексты. – М.: МГУ, 1986. – С. 186–199.

38. Юнг К.Г. Аналитическая психология: ее теория и практика, тевистокские лекции; Исследование процесса индивидуальности / К.Г. Юнг. – М.: Рефл-бук, 1998. – 295 с.

39. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К.Г. Юнг. – К-М.: Порт-Рояль-Совершенство, 1997. – 383 с.

40. Юнг К.Г. Психоанализ и искусство / К.Г. Юнг, Э. Нойманн. – К.: Ваклер, 1996. – 302 с.

41. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени / К.Г. Юнг; пер. с нем. А.М. Боковой. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 1996. – 331 с.

42. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / М. Ялом. – М.: Класс, 2004. – 576 с.

43. Ясперс К. Общая психопатология / К. Ясперс; пер. с нем. – М.: Практика, 1997. – 1056 с.

REFERENCES

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A. Djejtjel'nost' i psihologija lichnosti / K.A. Abul'hanova-Slavskaja. – M.: Nauka, 1980. – 336 s.

2. Adljer A. Nauka zhit' / A. Adljer; Pjer.s angl. i njem.; A.A. Judin (sost.-rjed.). – K.: Port-Royal, 1997. – 288 s.

3. Ancyferova L.I. Razvitije lichnosti i probljemy gjerontopsihologii / L.I. Ancifjerova. – M.: Institut psihologii RAN, 2006. – 511 s. – (Trudy Instituta psihologii RAN)

4. Asmolov A.G. Lichnost': psihologicheskaja stratjegija vospitanija / A.G. Asmolov // Novoje pjedagogichjeskoje myshljenje / Pod rjed. A.V. Pjetrovskogo. – M.: Pjeda-gogika, 1989. – S. 206–220.

5. Bassin F.B. “Znachaschije” pjerjezhivanija i probljemy sobstvenno psihologichjeskoj zakonornosti / F.B. Bassin // Voprosy psihologii. – 1972. – №3. – S. 13–22.

6. Batischjev G.S. Djejtjel'nostnaja suschnost' chjelovjeka kak filosofskij princip / G.S. Batischjev // Probljema chjelovjeka v sovremjennoj filosofii. – M.: Nauka, 1969. – S. 73–144.

7. Bahtin M.M. Estjetika slovjesnogo tvorčestva / M.M. Bahtin. – M., 1972. – 321 s.

8. Bondarjenko A.F. Social'naja psihoterapija lichnosti / A.F. Bondarjenko. – K.: KGPPIJa, 1991. – 188 s.

9. Bratus' B.S. Anomalii lichnosti / B.S. Bratus'. – M.: Mysl', 1988. – 301 s.

10. B'judzhjental' Dzh. Iskusstvo psihoterapijevt / Dzh. B'judzhjental'. – M.: Korvet, 2008. – 309 s.

11. Vasiljuk F.E. Psihologija pjerjezhivaniy, analiz prjeodoljenija kritichjeskih situacij / F.E. Vasiljuk. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 199 s.

12. Voloshinov V. Filosofija i sociologija gumanitarnyh nauk / V. Voloshinov. – SPb.: ASTA-PRESS UTD, 1995. – 380 s.

13. Vygotskij L.S. Voprosy djetskoj (vozzrastnoj) psihologii / L.S. Vygotskij // Sobranije sochinjenij: v 6-ti t. – M.: Pjeda-gogika, 1984. – T. 4. – S. 243–403.

14. Vygotskij L.S. Krizis sjemi ljet. Voprosy djetskoj (vozzrastnoj) psihologi / L.S. Vygotskij // Sobranije sochinjenij: v 6-ti t. – T. 4. – M.: Pjeda-gogika, 1984. – S. 376–385.

15. Vygotskij L.S. Psihika, soznaniye, bjessoznatjel'noje / L.S. Vygotskij // Sobranije sochinjenij: v 6-ti t. T. 1. Voprosy tjeorii i istorii psihologii / pod rjed. A.R. Lurija, M.G. Jaroshjevskogo. – M.: Pjeda-gogika, 1982. –

S. 132–148. – (Akademija pedagogičeskih nauk SSSR).

16. Gadamer H.-G. Istina i metod / H.-G. Gadamer. – M.: Progrjess, 1988. – 700 s.

17. Gippjerejtjer Ju.B. Vvedjenje v obschuju psihologiju: [kurs ljeckij] / Ju.B. Gippjerejtjer. – M.: ChjeRo, 1998. – 334 s.

18. Gussjerl' E. Fjennomjenologicheskaja psihologija. Amstjerdamskije doklady / E. Gussjerl'. – www.philosophy.ru/library

19. Dil'tej V. Opisatel'naja psihologija / V. Dil'tej. – SPb.: Aljetjeja, 1996. – 160 s.

20. Istorija filosofii: Zapad – Rossija – Vostok. – Kniga tret'ja: Filosofija XIX-XX vjeka / Pod rjed. N.V. Motroshilovoj i A.M. Rutkjevicha. – M.: “Grjeko-latinskij kabinjet” Ju.A. Shichalina, 1998. – 286 s.

21. Losjev A.F. Dialjektika mifa / A.F. Losjev // Filosofija. Mifologija. Kul'tura. – M.: Politizdat, 1991. – S. 21–185.

22. Lejng R.D. Fjennomjenologija pjerjezhivanija / R.D. Lejng; pjer. s angl. – L'vov: Inicijativa, 2005. – 343 s. – (Sjerija “Citadelle”).

23. Mamardashvili M.K. Kak ja ponimaju filosofiju / M.K. Mamardashvili. – M.: Progrjess, 1990. – 368 s.

24. Marcinkovskaja T.D. Istorija psihologii / T.D. Marcinkovskaja. – M.: Izd. cjentr “Akademija”, 2001. – 453 s.

25. Maslow A. Psihologija bytija / A. Maslow. – M., K.: Rjejl-buk; Vajler, 1997. – 300 s.

26. Papucha M.V. Vnutrishij svit ljudyny ta jogo stanovlennja: [nauk. monografija] / M.V. Papucha. – Nizhyn: Vydavjec' Lysenko M.M., 2011. – 656 s.

27. Pjetrovskij A.V. Osnovy tjeorjetichjeskoj psihologii / A.V. Pjetrovskij, M.G. Jaroshjevskij. – M.: INFRA-M, 1998. – 528 s.

28. Rodzhjers K. Konsul'tirovanije i psihoterapija / K. Rodzhjers. – M.: Exmo-prjess, 2000. – 463 s.

29. Rubinshtejn S.L. Osnovy obschjejj psihologii / S.L. Rubinshtejn. – SPb.: Pitjer, 2004. – 713 s.

30. Rubinshtejn S.L. Principy i puti razvitija psihologi / S.L. Rubinshtejn. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1959. – 352 s.

31. Rubinshtejn S.L. Chjelovjek i mir / S.L. Rubinshtejn // Problemy obschjejj psihologii. – M.: Pjdagogika, 1973. – S. 255–285.

32. Smirnov S.D. Psihologija obraza: probljema aktivnosti psihichjeskogo otrazhjenija / S.D. Smirnov. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1985. – 231 s.

33. Frank S.L. Prjedmjet znanija. Dusha chjelovjeka / S.L. Frank. – SPb.: Nauka, 1995. – 387 s.

34. Frankl V. Chjelovjek v poiskah smysla / V. Frankl. – M.: Progrjess, 1990. – 368 s.

35. Frjejd Z. Psihoanalizje / Z. Frjejd. – M., 1990. – 90 s.

36. Frjejd Z. Psihoanalitichjeskije etjudy / Z. Frjejd. – Minsk: Bjelarus', 1991. – 606 s.

37. Shtjern V. Pjersonalisticheskaja psihologija / V. Shtjern // Istorija zarubjezhnoj psihologii. Tjexty. – M: MGU, 1986. – S. 186–199.

38. Jung K.G. Analiticheskaja psihologija: jeje tjeorija i praktika, tjevistoxkije ljeckii; Issljedovanie procjessa individual'nosti / K.G. Jung. – M.: Rjejl-buk, 1998. – 295 s.

39. Jung K.G. Dusha i mif. Shjest' arhjetipov / K.G. Jung. – K.-M.: Port-Rojal'-Sovjershenstvo, 1997. – 383 s.

40. Jung K.G. Psihoanaliz i iskusstvo / K.G. Jung, E. Nojmann. – K.: Vajler, 1996. – 302 s.

41. Jung K.G. Problemy dushi nashjego vremenja / K.G. Jung; pjer. s njem. A.M. Bokovikova. – M.: Izdatel'skaja gruppa “Progrjess”, 1996. – 331 s.

42. Jalom I. Ekzistencial'naja psihoterapija / M. Jalom. – M.: Klass, 2004. – 576 s.

43. Jaspjers K. Obschaja psihopatologija / K. Jaspjers; pjer. s njem. – M.: Praktika, 1997. – 1056 s.

АНОТАЦІЯ

Савчин Мирослав Васильович.

Онтологія та феноменологія здатності особистості переживати.

У дослідженні розглянуто трактування природи переживань як духовно-екзистенційного феномену і як форми вияву активності особистості на історичному полотні розвитку психологічної науки. Аналізується онтологія, феноменологія та властивості переживань, характеризуються способи їх вираження особистістю і фундаментальні екзистенційні та духовні вболівання на її динамічно змінному життєвому шляху.

Ключові слова: переживання, особистість, внутрішній світ особистості, здатність переживати, екзистенційні переживання, містичні пережиття.

АННОТАЦИЯ

Савчин Мирослав Васильевич.

Онтология и феноменология способности личности переживать.

В исследовании рассмотрены трактовки природы переживаний как духовно-экзистенциального феномена и как формы проявления активности личности на историческом полотне развития психологической науки. Анализируется онтология, феноменология и свойства переживаний, характеризуются способы их выражения личностью и фундаментальные экзистенциальные и духовные переживания на ее динамически меняющемся жизненном пути.

Ключевые слова: переживание, личность, внутренний мир личности, способность переживать, экзистенциальные переживания, мистические переживания.

ANNITATION

Savchyn Myroslav.

Ontology and phenomenology of personal's ability to worry about.

In the research is examined the interpretation of the nature experiences as spiritual-existential phenomenon and as a form of expression of the individual's activity on the historical canvas of development of psychological science. Is analyzed ontology, phenomenology and properties of experiences, are characterized ways of their expression by personality and the fundamental existential and spiritual experiences on its dynamically changing life path.

Key words: experiences, personality, inner world of the personality, the ability to experience, existential experiences, mystical experiences.

Надійшла до редакції 08.02.2016.